

DE REMONSTRANTEN IN BLEISWIJK, 1610 – 1865

Voorwoord

Dit artikel is een verkorte bewerking van mijn doctoraalscriptie uit 2003, met de titel *De opkomst, bloei en teloorgang van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk, 1610-1865*. Deze scriptie was de afronding van mijn studie Algemene Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit. Een aanleiding voor dit onderzoek was een bezoek aan de Hervormde kerk in Den Hoorn op Texel. Daar zag ik dat het interieur van deze kerk uit de Remonstrantse kerk in Bleiswijk afkomstig was. Het was een tekortkoming dat ik als geboren en getogen Bleiswijker, toen niets af wist van een Remonstrantse kerk in Bleiswijk. Nieuwsgierig geworden besloot ik uit te gaan zoeken waar die gebleven was. De grote vraag van dit onderzoek was: *Welke waren de oorzaken van de opkomst, bloei en teloorgang van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk, tussen 1610 en 1865?* De geraadpleegde bronnen en secundaire literatuur zijn in de scriptie genoemd, die ook op deze website is te vinden.

Hedendaagse informatie over de Remonstrantse Broederschap is te vinden op haar website www.remonstranten.nl

*In het midden de Remonstrantse schuilkerk achter de pastorie (rechts)
Foto: Dorpsstraat Bleiswijk eerste kwart 20e eeuw*

Inleiding

Om verwarring te voorkomen volgt hier eerst wat uitleg over verschillende kerkgenootschappen. De Nederlandse Hervormde Kerk is sinds 1816 de naam voor de Gereformeerde Kerk, ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Remonstrantse Broederschap is in de vroege 17^e eeuw uit die Gereformeerde Kerk ontstaan. De Gereformeerde Kerken in Nederland zijn in de 19^e eeuw vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk ontstaan en hebben hun naam dus min of meer ontleend aan de eerdere naam van de hervormden. De gereformeerden die in de scriptie en ook in deze bewerking genoemd worden, zijn de gereformeerden van vóór 1816, voordat zij zich dus hervormd gingen noemen. In 2004 zijn de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Evangelisch-Lutherse Kerk samengegaan onder de naam Protestantse Kerk in Nederland. De doctoraalscriptie is dus geschreven voordat de Protestantse Kerk in Nederland officieel een feit was.

De remonstrantse gemeenten vormen samen de Remonstrantse Broederschap. Vroeger noemden sommige remonstrantse gemeenten zich ook wel ‘remonstrants-gereformeerd’. Hiermee gaven zij aan dat zij zich tot de gereformeerde traditie rekenden en dat zij zich daarvan niet verder wilden verwijderen. Door de eeuwen heen zijn er ook altijd mensen geweest binnen de Remonstrantse Broederschap die terugkeer wilden bevorderen naar de Gereformeerde Kerk/Nederlandse Hervormde Kerk. Ook nu zijn er geluiden om zich aan te sluiten bij de Protestantse Kerk in Nederland. Een probleem vormen de Dordtse Leerregels waarin contraremonstrantie geschriften nog steeds zijn opgenomen in de belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland.

In bronnen noemden de Bleiswijkse remonstranten zich “Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente”. De gemeente werd ook wel “Remonstrantsche Gemeente” genoemd. In de gevel van het kerkgebouw stond de volgende tekst in steen uitgehouwen:

Eglise des anciens amis de la liberté de la conscience
[Kerk der oude vrienden van de gewetensvrijheid]
Daaronder stond:
Remonstrantsch-Gereformeerde Kerk

Allereerst geef ik wat achtergrondinformatie over het Bleiswijk tussen 1610 en 1865. Vervolgens wordt de Remonstrantse Broederschap geschetst en hoe die is ontstaan. Het daaropvolgende blok is gewijd aan de predikanten Episcopius en Slatius. Zij dienden nog binnen de Gereformeerde Kerk voordat de remonstrantse leer verboden werd door de Dordtse Synode in 1618-1619. Vervolgens wordt de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk beschreven in de opeenvolging van opkomst, bloei en teloorgang. Ten slotte zien we wat er gebeurde met het kerkgebouw en de pastorie.

Bleiswijk tussen 1610 en 1865

De heerlijkheid Bleiswijk

Het begrip heerlijkheid komt voort uit het leenstelsel in de Middeleeuwen. Een heerlijkheid was een gebied van een heer met de aan de heer toekomende rechten en bevoegdheden. In de vroege Middeleeuwen gaven koningen goederen als leen uit aan vazallen, die zich met een eed onder zijn bescherming stelden en hem, op hun beurt, als ruiters dienden. Het uitgeven van goederen had dus een politiek doel. Ook het ambt van graaf was een leen en ging gepaard met een grondgebied. Op zijn beurt gaf de graaf een leen.

Bleiswijk was als heerlijkheid in de periode 1610-1865 voor het grootste deel in bezit van Rotterdam. In 1582 kocht de stad de heerlijkheid Bleiswijk voor 5900 gulden. Rotterdam kon zich hiermee heer van Bleiswijk noemen. Voordat Rotterdam bezit kreeg van Bleiswijk was deze heerlijkheid eigendom van de erfgenamen van Joost van Bronckhorst. Joost had de heerlijkheid in 1558 gekocht van Philips II. Deze Philips II, koning van Spanje, had als (de laatste) graaf van Holland het recht om de heerlijkheid uit te geven. Toen de Republiek Philips II niet meer erkende als haar vorst (en voor het graafschap Holland dus niet als haar graaf) namen de Staten van Holland de rol van graaf over. Zo bleef als het ware het oude systeem in een nieuwe staatsvorm intact.

Rotterdam had, als heer van Bleiswijk, zowel bestuurlijk als gerechtelijk grote zeggenschap. Tevens had Rotterdam profijtelijke rechten zoals het recht op het innen van verschillende belastingen. Waar het hier vooral om gaat is dat de heer het zogenoemde collatierecht had. Met dit collatierecht kon Rotterdam predikanten Bleiswijk voordragen. Zo had de heer invloed op de gezindheid van een kerk in zijn heerlijkheid. Dit zal ook blijken uit

de ontwikkeling in de kerk in Bleiswijk. Met de komst van de Bataafse Republiek in 1795 werd een begin gemaakt met het afschaffen van de heerlijke rechten.

Bevolkingsaantallen ten gevolge van turfwinning

In de 16^e eeuw begon men in Bleiswijk na het ‘droog’ afgraven van turf met slagturven (turf is veen als brandstof). Dat wil zeggen dat men overging tot het wegbaggeren van veen onder de waterspiegel. Dat slagturven had tot gevolg dat er in het laatste kwart van de 18^e eeuw van het totale droge land 83% onder water was komen te staan. Hierna kon er geen turf meer worden gewonnen. Een bijkomend effect was dat er evengoed belasting betaald moest worden evenredig aan het Bleiswijkse grondgebied. Bovendien veroorzaakten die enorme waterplassen grote druk op de zwakke dijken en kaden. De bedreiging van overstroming leidde er toe dat Bleiswijk het voorstel tot droogmalen deed aan de Staten van Holland. In 1769 gingen de Staten akkoord en 15 jaar later was de droogmaking voltooid.

Die hele periode van turfwinning, die een grote bron van werkgelegenheid was, veroorzaakte een groei van inwoners. In 1632 stonden er in Bleiswijk 313 huizen. In 1732 waren dat er 434. Uitgaande van vijf inwoners per huis komt men op de volgende berekening uit: in 1632 had Bleiswijk 1565 inwoners, in 1732 waren dat er 2170. Volgens een volkstelling in 1795 had Bleiswijk 1131 inwoners. Dit overzichtje maakt duidelijk dat er een toestroom was van inwoners tussen halverwege de 17^e eeuw en medio 18^e eeuw. Daarna daalde het inwoneraantal drastisch met ongeveer de helft. De oorzaak van die daling zal grotendeels liggen aan de mindere werkgelegenheid nu er geen turf meer te winnen was. Zoals gezegd moest er evenredig aan het totale (natte en/of droge) grondgebied belasting worden betaald. Nu er minder inwoners waren moest er relatief meer belasting betaald worden. Een zekere armoede moet er geweest zijn want onder andere in 1769 werd aan de Staten belastingverlaging gevraagd. Na de droogmaking groeide de gemeente weer. In 1851 had Bleiswijk 1306 inwoners.

De Remonstrantse Broederschap

De Remonstrantse Broederschap nu

De Remonstrantse Broederschap bestaat heden ten dage uit ruim veertig gemeenten in Nederland en één in Friedrichstadt (Duitsland) (remonstrantse gemeenten vormen dus samen de Remonstrantse Broederschap). De gemeenten zijn verspreid over heel Nederland. Door terugloop in ledental, zijn er verschillende gemeenten die elkaar bijstaan. De gemeente in Friedrichstadt stamt nog uit de tijd dat de remonstranten werden vervolgd in het begin van de 17^e eeuw. Binnen een gemeente is de gemeentevergadering het hoogste bestuursorgaan. Zij kiest de kerkenraad die de dagelijkse leiding op zich neemt. De kerkenraad op zijn beurt legt verantwoording af aan de gemeentevergadering. De Algemene Vergadering (in de periode van dit verslag heette die nog de Grote Vergadering) is het hoogste bestuurlijke orgaan van de Remonstrantse Broederschap. Deze Algemene Vergadering komt één keer per jaar bijeen en wordt gevormd door afgevaardigden van de gemeenten. Het gezag van de Algemene Vergadering is wel beperkt door de hoge mate van autonomie die gemeenten hebben.

De Remonstrantse Broederschap kent geen geboorte- en doopleden. Dopelingen worden pas lid als zij hun doop beamen. Dat betekent niet dat zij buiten de pastorale zorg vallen. Naast leden kent de Remonstrantse Broederschap het systeem van vrienden. Deze vrienden hebben nagenoeg dezelfde rechten als leden. De Remonstrantse Broederschap is een zogenoemde ‘keuzekerk’. De vrije keuze wordt van groot belang geacht. Leden ondertekenen de beginselverklaring die als volgt luidt: *De Remonstrantse Broederschap is een geloofsgemeenschap die, geworteld in het evangelie van Jezus Christus en getrouw aan haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid, God wil eren en dienen.*

Vóór de stichting van de Remonstrantse Broederschap

Binnen de toen geheten Gereformeerde Kerk was er begin 17^e eeuw een dispuut gaande over de leer van de voorbeschikking, predestinatie. Deze leer houdt in dat er een goddelijke voorbeschikking is van mensen voor hetzij eeuwig heil, hetzij verdoemenis. Binnen de Gereformeerde Kerk was er een groep theologen waarbij die leer op tegenstand stuitte. Het punt is namelijk dat bij die leer de mens de verantwoordelijkheid voor zijn leven wordt afgenomen. Immers, de mens is afhankelijk van Gods wilsbesluit. Hiermee is impliciet aanwezig dat ook het kwaad een schepping van God is. Jacobus Arminius (1560-1609) zocht als godgeleerde een antwoord op dit dilemma. Hij stelde dat de mens zo is geschapen dat hij Gods genade kan aanvaarden of weerstaan. Met andere woorden: Arminius vond dat de mens een keuze kon maken. Dit standpunt leidde tot grote weerstand bij Franciscus Gomarus (1563-1641) en de zijnen. Gomarus zag hiermee de soevereiniteit van God ondermijnd. Deze discussie werd op hoog niveau uitgevochten want voor de Staten van Holland werd in 1610 door Johannes Uytenbogaert (1557-1644) het standpunt van Arminius (Arminius overleed in het jaar daarvoor) op schrift uitgelegd in een Remonstrantie (vertoogschrift). Eén van de ondertekenaars van deze Remonstrantie was Simon Episcopius (1583-1643) die in 1610 Bleiswijk zou gaan bedienen als predikant. Gomarus op zijn beurt reageerde met een Contraremonstrantie. Een ander punt was dat de remonstranten (genoemd naar de Remonstrantie) vonden/vinden dat de belijdenisgeschriften herzien moeten kunnen worden, telkens getoetst aan de Bijbel. De contraremonstranten hielden/houden vast aan oude belijdenisgeschriften. Het conflict mondde uiteindelijk uit in de synode van Dordrecht 1618-1619.

De Dordtse Synode 1618-1619

Het geschil tussen de remonstranten en contraremonstranten (met op de achtergrond het politieke conflict tussen Oldenbarnevelt en Maurits) kwam in de Dordtse Synode van 1618-1619 in een beslissende fase. Al meteen in de eerste zitting werd het besluit genomen om de al eerder genoemde Episcopius met 12 andere remonstranten te dagvaarden. Later zouden zelfs deze remonstranten uit de synode gestuurd worden. Episcopius was op de synode de woordvoerder van de remonstranten. Na vele omslachtige discussies werden de zogenoemde Dordtse leerregels opgesteld. Kort gezegd werd in de leerregels een afkeurend oordeel uitgesproken over de Remonstrantie. De Staten-Generaal bezegelde op 2 juli 1619 deze afkeuring door het opstellen van plakkaten (verordeningen) tegen de remonstrantse leer. Alle vergaderingen waarin de remonstrantse leer werd verbreid werden verboden. Remonstrants gezinde predikanten kregen de keuze om de 'Acte van Stilstand' te tekenen. Dit hield in dat zij niet vervolgd zouden worden, maar ook dat zij niet meer enig ambt mochten uitoefenen. Bij het niet tekenen van die akte volgde verbanning naar Waalwijk (Waalwijk lag buiten de Republiek). Uiteindelijk werden 80 predikanten verbannen en zo'n 120 ambteloos.

De stichting van de Remonstrantse Broederschap

De uitgeweken remonstranten in Waalwijk voegden zich korte tijd later bij Uytenbogaert die intussen, uit voorzorg, naar Antwerpen was gevlucht (Johan van Oldenbarnevelt en Hugo de Groot waren gearresteerd). In Antwerpen werd tussen 30 september en 4 oktober 1619 de Remonstrantse Broederschap gesticht. Er kwam een plan om in de Republiek ondergronds te gaan. In 1624 werd in Rotterdam een 'Vergadering in de schuilplaats' gehouden en hierin werd de organisatie van de broederschap uitgewerkt.

Na de dood van Maurits, in 1625, werd het klimaat voorzichtig wat toleranter. In 1626 kwamen Episcopius en Uytenbogaert weer terug in de Republiek. De eerste Grote Vergadering 'thuis' kon gehouden worden in 1630 te Rotterdam. Hoewel de Remonstrantse

Broederschap officieel nog verboden was en de plakaten nog van kracht waren werden kerkdiensten in huiselijke kring gedoogd. Naderhand mochten diensten gehouden worden in speciaal daarvoor bedoelde gebouwen. Deze kerken mochten niet, in het zicht, aan de openbare weg staan. Kerken werden daarom gebouwd als schuilkerken. Op het platteland werden die ook wel schuurkerken genoemd, niet te onderscheiden van schuren. Remonstranten waren overigens niet de enigen die hun diensten schuil moesten houden. Ook andere niet-gereformeerden, zoals rooms-katholieken en doopsgezinden, hadden schuilkerken.

Het voert hier te ver om het verdere verloop van de Remonstrantse Broederschap te beschrijven. Waar het nodig is voor het verhaal over de remonstranten in Bleiswijk zal daar op in gegaan worden.

Episcopus en Slatius in Bleiswijk

Episcopus

De aanstelling van Episcopus in Bleiswijk ging niet zonder slag of stoot. Episcopus was net afgestudeerd in Leiden en moest voor een eerste benoeming als predikant een kerkelijk examen afleggen. Zo'n examen werd afgelegd in de classis (onderafdeling van een provinciaal kerkbestuur). De Bleiswijkse gemeente behoorde tot de classis Rotterdam en het was dus daar dat Episcopus geëxamineerd moest worden. In deel 1 werd vermeld dat Rotterdam het collatierecht had en daarmee had zij Episcopus voor Bleiswijk voorgedragen. De classis belegde een datum om het examen af te nemen. Nu was er echter een minderheid die niet akkoord ging met het examen omdat zij Episcopus niet bekwaam achtte vanwege zijn remonstrantse ideeën. Zij vond ook dat Rotterdam teveel macht begon te krijgen met dat collatierecht (Rotterdam had bijna heel Schieland in bezit). Omdat de meerderheid van de classis toch wilde examineren gingen de afgevaardigden van de gemeenten Schiedam, Delfshaven, Hillegersberg, Poortugaal en Rhoon protesterend de classisvergadering uit. Zij zouden uiteindelijk binnen de classis Rotterdam een eigen classis gaan vormen, de classis Schieland. Later voegden zich daar nog Capelle, Pernis en een Rotterdamse gemeente bij. In de oorspronkelijke classis Rotterdam bleven Rotterdam, Bleiswijk, Charlois, Kralingen, IJsselmonde en Zevenhuizen. Hiermee heeft er een opmerkelijk feit plaatsgevonden: binnen de Gereformeerde Kerk functioneerden nu twee classes naast elkaar binnen één classis. Van een remonstrantse classis kon geen sprake zijn omdat er contraremonstrantse afgevaardigden in de oorspronkelijke classis bleven zitten, zij waren tegen een scheuring. De aanstelling van Episcopus was dus de uiteindelijke oorzaak van een scheuring binnen de classis. De Bleiswijkse gemeente was niet gescheurd. Ouderlingen waren, zo werd geschreven, content met de benoeming van Episcopus en hiermee kan misschien gezegd worden dat Bleiswijk wel remonstrants gezind was. Episcopus zou slechts twee jaar in Bleiswijk staan omdat hij in 1612 benoemd werd als hoogleraar in Leiden. Zijn opvolger in Bleiswijk werd Henricus Slatius (1580-1623).

Slatius

Slatius was een onstuimige man. Het lijkt er op dat hij voortdurend het conflict zocht. Op 'eigen wijze' verspreidde hij de remonstrantse leer. In de classis Rotterdam werd in één van de verslagen onenigheid gemeld rond de persoon Slatius. Ten tijde van Slatius scheurde ook de kerk van Bleiswijk in een remonstrants en contraremonstrants gezinde gemeente. Dat blijkt uit het feit dat terwijl Slatius nog in de oorspronkelijke classis Rotterdam zitting had, er in de protesterende classis Schieland twee broeders "uut de afgesonderde christelycke gereformeerde gemeijnte van Bleyswijck ende Sevenhuysen" om een goede predikant vroeg. Deze classis ging akkoord en gaven toestemming om Joannes Petraeus te beroepen.

Uiteindelijk ging deze Petraeus alleen naar Zevenhuizen. Bleiswijk kreeg Crucius (of Erezius). Intussen was het tijt gekeerd doordat de Dordtse Synode de remonstrantse leer verboden had. Het was dus niet meer nodig om een contraremonstrantse predikant naast Slatius te hebben. Alleen een contraremonstrants gezinde Gereformeerde Kerk werd toegestaan. Zo kan gezegd worden dat er ten tijde van Slatius wel even twee gereformeerde gemeenten waren, maar geen twee predikanten naast elkaar. Crucius kwam na Slatius. Hierbij moet ook gemeld dat Slatius intussen (in 1618) was afgezet als predikant van Bleiswijk. Kennelijk maakte hij het erg bont binnen de Gereformeerde Kerk.

Slatius werd ook later binnen de Remonstrantse Broederschap een veel besproken man. In Waalwijk (ook hij was verbannen) werd hij in een van de verslagen “onhandelbaar” genoemd. Hij was lid van de Remonstrantse Broederschap, maar had geen preekbevoegdheid gekregen. Slatius werd een randfiguur binnen de broederschap. Zijn onstuimigheid leidde hem uiteindelijk op het schavot. Hij raakte betrokken bij een complot tegen het leven van Maurits. Op 5 mei 1623 werd hij geëxecuteerd. In ‘Geuzenliederen’ rondom dit complot en waarin Slatius als “Gewesen Predicant van Bleiswijk” wordt genoemd, worden we op de hoogte gebracht van het complot en de executie.

De opkomst, bloei en teloorgang van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk

De opkomst van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk

Nadat de Dordtse Synode in 1619 had besloten dat het verbreiden van de remonstrantse leer verboden was, gingen, zoals gezegd, de remonstranten ondergronds. De Gereformeerde Kerk was de enige officiële kerk in de Republiek. Na de twee remonstrants gezinde predikanten Episcopius en Slatius kregen de gereformeerden in Bleiswijk uiteraard contraremonstrantse predikanten.

Vanuit de remonstrantse ‘Vergadering in de schuilplaats’ in Rotterdam werd de bediening van ondergrondse remonstrantse gemeenten georganiseerd. Dat was niet zonder risico want er was altijd het gevaar om gearresteerd te worden. De predikanten Liesselius, Passchier de Fijne en Langerak kregen vanuit Rotterdam de opdracht om Bleiswijk te bedienen. Over Passchier de Fijne is bekend dat hij bij Gouda op het ijs preekte waarbij de gemeente per schaats hem kon volgen om zo een arrestatie te voorkomen. In de twintiger jaren van de 17^e eeuw hielden de remonstranten in Bleiswijk al vaste vergaderingen. Na de dood van Maurits keerde het tijt enigszins ten gunste van de remonstranten. In Bleiswijk kon in 1632 een schuilkerk (ook wel schuurkerk genoemd) worden gebouwd. In 1671 werd de pastorie gebouwd. In het jaar van de bouw van de kerk kwam in Bleiswijk ook de eerste vaste predikant. Deze dominee Egbertus A. Stedum bediende naast Bleiswijk ook Zoetermeer. Na 1635 zou hij alleen Bleiswijk gaan bedienen.

Vanaf 1671 krijgen we wat meer te weten over de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk. Dominee Egbertus Aerssen maakte aantekeningen die later door een opvolger werden samengevat in een resolutieboek van de kerkenraad. Aerssen registreerde ook de dopelingen. Vanaf die tijd kunnen we voorzichtig een beeld gaan vormen van de grootte van de gemeente. Exacte getallen kunnen niet gegeven worden want er zijn geen ledenaantallen van die tijd voorhanden. Dopelingen werden/worden evenals geboortelieden niet als leden beschouwd. Zij werden/worden lid als zij bewust hun doop beaamden/beamen.

In de periode van 1675 tot 1699 waren er 281 dopelingen. Gedurende de periode waarin Aerssen Bleiswijk bediende (1671-1688) kunnen we zeggen dat de Remonstrantse gemeente ging consolideren. Deze conclusie kan getrokken worden aan de hand van schenkingen, collectes en afdrachten aan de landelijke broederschap. De Bleiswijkse Remonstrantse gemeente behoorde tot de middenmoot of tot de bovenste helft van plattelandsgemeenten wat betreft grootte of welstand. De steden Rotterdam en Amsterdam

brachten het meeste geld in. De plattelandsgemeenten waren trouwens bijna allemaal afhankelijk van subsidies van de Remonstrantse Broederschap en het waren de steden die daarvoor het geld verschaften.

Bloei van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk

Nu Nederland wat toleranter werd ten opzichte van de remonstranten zou je een groei van leden verwachten. Het tegendeel was het geval. Tolerantie, vrijheid en verdraagzaamheid, waar de Remonstrantse Broederschap altijd voor gepleit had, leidden soms tot vrijblijvendheid. Er was verminderde belangstelling en er gingen mensen over naar de Gereformeerde Kerk die wat toleranter werd.

Terwijl er landelijk aan het eind van de 17^e eeuw een teruggang te constateren valt, groeide, opvallend genoeg, Bleiswijk juist wel. Rotterdam, bolwerk van remonstrantisme, kende vanaf 1660 een geboortedaling. Mensen sloten zich daar aan bij de Gereformeerde Kerk of men had weinig belangstelling meer. In het laatste kwart van de 17^e eeuw had Rotterdam nog 5568 dopelingen, in het eerste kwart van de 18^e eeuw waren dat er nog maar 3323. Dat is een daling van 40%. Bleiswijk ging van 281 naar 458 dopelingen in diezelfde kwarteeuwen. Dat betekent een stijging van maar liefst 62%. Dit opmerkelijke verschil heeft alles te maken met de grote werkgelegenheid die Bleiswijk bood. We hebben gezien dat Bleiswijk in het jaar 1632 zo'n 1565 inwoners had en 2170 in het jaar 1732. Die groei kwam door de lucratieve turfwinning. De stijging van inwoners zien we ook terug in het aantal remonstrantse dopelingen. We kunnen er van uit gaan dat vele remonstranten werkten in de turfwinning.

In deze periode van bloei kwamen er opvallende giften en legaten binnen. Een voorbeeld daarvan is een gift van 600 gulden van Maijke Gerrits Brouwer in 1695. Zij was geen remonstrantse, maar een doopsgezinde (eveneens een kerkgenootschap die schuil moest gaan). Deze doopsgezinde vrouw kerkte kennelijk bij de remonstranten. Later in dat jaar schonk zij nog eens 1000 gulden en in 1697 liet zij bovendien per testament 600 gulden na. De gemeente belegde deze en andere gelden goed want later zou zij van deze gelden aardig rond kunnen komen. Dit blijkt aan het eind van de 18^e eeuw toen de Bleiswijkse gemeente zonder subsidie van de Remonstrantse Broederschap kon bestaan.

De gemeente had naast de predikant ook andere betaalde krachten in dienst. Bleiswijk kreeg pas in 1848 een orgel en tot die tijd werd de gemeentezang ingezet/begeleid door een voorzanger. In de kerkenraadsverslagen lezen we dat er soms een voorzanger vervangen werd wegens, bijvoorbeeld in 1774, ouderdom. Naast de voorzanger was er ook een stovenzetster tevens schoonmaakster in dienst. In 1777 overleed Anna Niekerk en daarop meldden zich Neeltje Staalduinen, weduwe van Snel, en Jannetje de Jong, vrouw van Bastiaan den Tuinder, die de taak van Anna Niekerk wilden overnemen. Uiteindelijk werd de weduwe Snel de nieuwe stovenzetster en schoonmaakster.

In 1782 is er een opmerkelijk voorval bij het beroepen van een predikant. Er werden in september van dat jaar vier predikanten genomineerd. Het rooster van proefpreken en het logement voor de predikanten werden georganiseerd. Echter in november haakten twee predikanten af, de derde nam elders een beroep aan en de vierde zei ronduit dat Bleiswijk hem financieel niet veel te bieden had. Vooral dat laatste was kennelijk de reden waarom Bleiswijk niet in trek was, want de kerkenraad besloot toen om de condities voor de predikant te verbeteren. Naast het normale traktement besloot de kerkenraad ook kinderbijslag en 100 gulden per jaar voor turf en hout te geven. Tevens werden de preekdiensten in de wintermaanden aangepast en de pastorie zou vergroot worden door het huis benoorden de pastorie er bij te betrekken. Deze maatregelen laten zien dat de gemeente financieel een zekere armslag had. Dat het zo niet zou blijven blijkt verderop aan het eind van de 18^e eeuw.

Kennelijk was het vergroten van de pastorie toch iets te veel voor wat er aan geld was. Er werd, om geen effecten te verkopen, geld geleend van gemeenteleden.

De teloorgang van de Remonstrantse gemeente in Bleiswijk

Hierboven zagen we dat er in Bleiswijk vanaf medio 18^e eeuw vele inwoners wegtrokken omdat er geen turf meer viel te winnen. Die leegloop is ook terug te zien aan het aantal dopelingen. Waren er in de eerste helft van de 18^e eeuw zo'n 740 dopelingen, in de tweede helft van die eeuw waren dat er ongeveer 75. Er was door goede geldbelegging nog wel aan geld te komen, maar de bron van inkomsten van de leden was flink gedaald.

Na medio 18e eeuw zien we in de kerkenraadsverslagen terug dat er armoede was onder de bevolking. De kerk kende geen scheiding van kerkkas en diaconie, alles ging uit één pot. Opvallend is dat in de verslagen regelmatig de familienaam De Heer terugkomt bij het verlenen van diaconale steun. Bijvoorbeeld in november 1777 kregen Pieter Chielle de Heer en zijn vrouw Gerritje Vlissing diaconale hulp in de vorm van 3½ tarwebrood en, voor de winter, geld voor een half varken. Deze Pieter kreeg later ook geld voor een behandeling aan een "ongemak in de mond" en aan zijn wang. Toen deze De Heer in januari 1779 overleed kreeg zijn weduwe een aangepaste hoeveelheid brood.

In juli 1806 kwam ene Jaantje Kerkhoven voor de kerkenraad met het verzoek om financiële steun. Zij was weduwe van een (gereformeerde) man en had drie kinderen waarvan twee remonstrants gedoopt en één gereformeerd. Kennelijk was Jaantje verwezen naar de burgerlijke overheid want in september kwam zij terug voor de kerkenraad omdat zij was terugverwezen. Uiteindelijk kreeg zij geld voor haarzelf en twee kinderen. Voor het gereformeerd gedoopte kind werd zij verwezen naar de Gereformeerde Kerk. Later kreeg het gezin van de Remonstrantse gemeente geld voor huishuur en werd de bijstand aangepast omdat een kind was overleden. Er werd ook twee stuivers "Breijschoolgeld" gegeven.

Hierboven zagen we dat de teruggang van remonstrantse gemeenteleden een externe oorzaak had, de slechte werkgelegenheid had vele Bleiswijkers het dorp doen verlaten. Aan het eind van de 18^e eeuw zien we een tweede externe oorzaak. De omwenteling van de Republiek naar de Bataafse Republiek zou voor de Bleiswijkse Remonstrantse gemeente een flinke slag zijn. Tijdens die revolutie werden in Bleiswijk twisten gemeld tussen Oranjegezinden en patriotten. De patriottische beginselen 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' strookten met de beginselen van de remonstranten en daarom konden vele remonstranten zich goed vinden met het gedachtegoed van de patriotten.

De op 11 september 1785 ingetreden dominee Albertus IJzendoorn moest op 18 september 1787, vanwege opstandige Oranjegezinden, op stel en sprong het dorp verlaten met achterlating van zijn inboedel. De huishoudster, die toezicht hield op de inboedel, werd daarna door de prinsgezinden bedreigd en ondervraagd terwijl het huis van IJzendoorn doorzocht werd. Er zijn zelfs meldingen dat er wapens en munitie werden gevonden in de pastorie en in de remonstrantse kerk.

Vanuit Rotterdam werd een vervanger voor IJzendoorn geregeld, maar de vervanger uit Moordrecht, dominee Ferrang, werd op 7 oktober 1787 van preken afgehouden omdat Bleiswijk weer werd opgeschrikt door geweld waarbij zelfs een bakkerij in vlammen opging. Ferrang werd uitgescholden, uitgeschreeuwd door het nog "niet bedaarde gemeen". Er is zelfs een (twijfelachtige) melding dat een predikant van de preekstoel werd gehaald door Oranjeaanhangers. Wel is zeker dat de kerkdiensten verstoord werden door opruiend volk. Er werd gestampt (met klompen aan), gepraat en gelachen tijdens het gebed.

Op 28 november 1787 toen prinses Louise, de dochter van stadhouder Willem V, haar zeventiende verjaardag vierde werd de gevel van de pastorie versierd met het bord dat gebruikt was bij de installatie van Willem V als stadhouder. Kennelijk werd de oprechtheid van de versiering niet geloofd want de huishoudster van de gevluchte predikant, die nog in de

pastorie woonde, werd bedreigd en daarbij werd zelfs geschoten. De huishoudster vluchtte naar Rotterdam. De kerkpoort werd met lasterlijke teksten beklad.

Er is ook een dreigbrief van 18 december 1787 bekend waarin staat dat de kerk binnen acht dagen leeggemaakt, verhuurd of verkocht moet zijn. Het gebouw zou anders omver gehaald worden met de remonstranten er bij. Na die dreigbrief werd alarm geslagen bij de baljuw en hij zorgde uiteindelijk voor bewaking. Na nog een paar weken onrustige kon de bewaking tijdens de diensten worden opgeheven. De Bleiswijkse predikant was trouwens niet de enige remonstrant die moest vluchten. De predikanten van Schoonhoven en Waddinxveen moesten zelfs naar het buitenland uitwijken.

Gerard Bruining kwam op 25 oktober 1792 als remonstrantse predikant in Bleiswijk. Bruining was net als IJzendoorn een patriot en dat stak hij niet onder stoelen of banken. Bruining schreef later: “ofschoon bijkans de gansche bevolking en ook meer dan één lid van de overkleine gemeente welke ik bediende Stadhoudersgezinden waren”. We zien bij deze mededeling dat Bleiswijkse remonstranten niet zo patriottisch waren als misschien de Bleiswijkse Oranjegezinden dachten. Bruining was wel een patriot en hij deed zijn uiterste best om de Bleiswijkers actief deel te laten nemen aan de omwenteling. Bruining kon van de baljuw niet veel verwachten omdat die niets zag in de revolutie. Daarbij vond de baljuw dat Bruining zich te veel bemoeide met overheidszaken. Bruining, die intussen een leidinggevende rol had in de patriottische beweging, maakte zichzelf niet geliefd bij het overgrote deel van de stadhoudersgezinde Bleiswijkers. Bruining heeft op 20 november 1796 afscheid gepreekt omdat hij een beroep had aangenomen in Berkel.

Na Bruining keerde de rust weer, maar intussen was de gemeente wel erg klein geworden. Ook landelijk was het ledenaantal gedaald en het was te danken aan het bemiddelend optreden van Abraham des Amorie van de Hoeven, hoogleraar vanaf 1827, dat de Remonstrantse Broederschap enig eerherstel kreeg en daardoor weer langzaam kon groeien. Die groei gold niet voor Bleiswijk. De gemeente was intussen zo klein dat een groei er niet meer in zat. Na Bruining kwam dominee W.H. van Mazijk in Bleiswijk en hij zou 50 jaar in Bleiswijk blijven. Na 1816 ging hij ook Berkel bedienen en tevens daar wonen. Dat Van Mazijk zo lang bleef kan misschien inhouden dat er geen frisse wind door de Bleiswijkse gemeente kwam.

Van Mazijk preekte in 1847 afscheid in Bleiswijk. Daarna werd de Bleiswijkse Remonstrantse gemeente gecombineerd met Zevenhuizen, in plaats van met Berkel. Van 1847 tot haar opheffing in 1865 werd Bleiswijk vanuit Zevenhuizen bediend door zes achtereenvolgende predikanten. Vanaf 1816 had Bleiswijk dus geen inwonende predikant meer waardoor (weder)opbouw van de gemeente niet gestimuleerd leek te worden. De Bleiswijkse gemeente kon (wilde) de landelijke ontwikkelingen binnen de Remonstrantse Broederschap niet (meer) oppakken. Hierbij moet gezegd dat in deze periode de bestaansreden van de Remonstrantse Broederschap ter discussie stond. Inmiddels had de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk besloten het Avondmaal open te stellen voor remonstranten en binnen remonstrantse kring waren er geluiden te horen om terug te keren tot de protestantse moederkerk.

De Remonstrantse Broederschap zou in 1872 wel een reden van bestaan vinden met de bewuste keuze voor het modernisme. Het modernisme hield in dat het gedachtegoed van de Verlichting binnen de kerk serieus werd genomen. Hiermee wordt bedoeld dat de mens bevrijd kon worden van moeten geloven op gezag, bevrijd van onmondigheid, bijgeloof en vooroordeel. De moderne mens kan immers met de kennis van de natuurwetenschap moeilijk in bovennatuurlijke wonderen van vóór de natuurwetenschap blijven geloven. Binnen het modernisme konden mensen modern en kritisch zijn zonder het geloof overboord te hoeven gooien. Het één hoefde het andere niet uit te sluiten. Met die keuze voor het modernisme kon de Remonstrantse Broederschap opnieuw bloeien. Dat modernisme ging wel ten koste van

gematigde gemeenten. Vele Zuid-Hollandse plattelandsgemeenten zouden, mede door uitsterven, worden opgeheven. Nieuwe moderne remonstrantse gemeenten werden elders gesticht. Het modernisme, als er daar al behoefte aan was geweest, kwam voor Bleiswijk te laat. De gemeente was vóór deze keuze voor het modernisme al uitgestorven.

Dankzij de Bataafse Republiek kunnen we beschikken over betrouwbare cijfers wat betreft volkstellingen. In 1798, kort na het vertrek van Bruining en kort na de aanstelling van Van Mazijk, werd een volkstelling gehouden. Bleiswijk telde toen 1131 inwoners waarvan 880 gereformeerden, 200 rooms-katholieken, 15 luthersen, 3 “mennisten” (doopsgezinden), 2 joden en 30 remonstranten. Alle inwoners werden hier in een kerkgenootschap ingedeeld, het maakte kennelijk niet uit of je wel of niet meelevend was. Alleen de gereformeerden en de remonstranten hadden een eigen kerkgebouw in Bleiswijk. Rooms-katholieken kerken in Bergschenhoek. In 1810 had Bleiswijk nog 18 remonstranten. In 1865 waren er nog slechts tien over waarvan twee 85 jarige weduwen, twee schippers die de kerk zelden bezochten en twee niet-leden. De gemeente stierf uit.

Het kerkgebouw en de pastorie

Het remonstrantse kerkgebouw van Bleiswijk werd gebouwd in 1632. De kerk was een schuilkerk en stond daarom achter de voorste huizenrij. Voor de kerk stond de in 1671 gebouwde pastorie. Het kerkgebouw werd na de opheffing van de Remonstrantse gemeente gekocht door Afscheidenen van de Nederlandse Hervormde Kerk. Zij noemden zich toen ‘Vrienden van de Waarheid’. Later vormden zij de Gereformeerde Kerk Bleiswijk. De oude schuilkerk werd in 1926 gesloopt en daarvoor in de plaats bouwden de gereformeerden een kerk die inmiddels plaats heeft gemaakt voor winkelcentrum Kranenburg. Van zowel het kerkgebouw als de pastorie zijn nog foto’s bekend.

Het (kabinet)orgel ging, in 1865, voor 100 gulden naar de remonstrantse kerk in Nieuwkoop waar het nu nog is. Het werd in 1778 gebouwd door Andries Wolfferts en in 1997/1998 gerestaureerd. Bleiswijk heeft dit orgel pas in 1848 aangeschaft (tweedehands?). Tot die tijd deed de gemeente de samenzang met een voorzanger. Het is enigszins opmerkelijk dat een toen noodlijdende gemeente een orgel aanschafte. De gemeente werd hierom ook vermaand door de Remonstrantse Broederschap.

De kansel met koperen lezenaar, doopbekkenarm met doopbekken, doophek, kerkenraadsbanken, offerblok, kast en twee psalmborden werden in 1927 overgebracht naar de Lakenhal in Leiden. Daar werd alles enige tijd opgesteld. In 1943 ging het interieur naar de Remonstrantse gemeente in Gouda om de te restaureren Agnietenkapel mee in te richten. Die restauratie ging niet door en het interieur bleef in opslag. Van Gouda ging het interieur in 1956 naar de hervormde kerk in Den Hoorn op Texel. De twee psalmborden gingen toen naar de Remonstrantse Gemeente Utrecht (Geertekerk). In Bleiswijk zelf is dus niets meer terug te vinden van de remonstrantse kerk. De nu in Bleiswijk wonende remonstranten vallen in het verzorgingsgebied Rotterdam.

Koos Duivesteijn-Ockeloën
2003 en bewerkt in augustus 2019